

Олександр Лада
(Переяслав-Хмельницький)

**ФІНАНСОВИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ
УКРАЇНИ ПРИ ВУАН У 1917-1930-х рр.:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД**

У статті автором проаналізовано історичну літературу про наукові товариства України при ВУАН у 1917-1930-х рр. та зроблено спробу дослідити їх фінансовий аспект.

Метою статті є спроба дослідження фінансового аспекту діяльності зазначених наукових товариств на основі історіографічного аналізу.

У ході роботи було використано загальні принципи наукового пізнання: системності, об'єктивності, історизму. Дослідницький інструментарій включає сукупність загальних і спеціальних методів дослідження: методи пошуку, систематизації, аналізу і узагальнення отриманих даних, метод історіографічного аналізу та критики історіографічних джерел.

Здійснено реконструкцію діяльності наукових осередків у зазначений період. Встановлено причини, які зумовили занепад наукових товариств, де головне місце відведено фінансовій складовій.

Піднята нами проблематика в історичній літературі дотепер не була достатньою мірою висвітлена, що розширює науковий спектр досліджень і створює передумови для подальшого наукового пошуку.

Ключові слова: наукове товариство, Академія наук, інтелігенція, революція, фінансовий аспект, членський внесок.

Початок ХХ ст. в українській історії ознаменувався бурхливими та швидкоплинними подіями на тлі державотворчих процесів. Саме в той час, коли Російська імперія рахувала останні дні свого існування (кінець 1917 р.) через фіаско у Першій світовій війні, Україна, будучи складовою імперії, отримала шанс на незалежність. Проте відродження української нації породило і нові проблеми, викликані занадто різними поглядами вітчизняних політиків на майбутнє країни. У той час, коли національний політикум розмірковував над тим, якою бути Україні, в Москві сформувалась нова, радикальна політична група Росії – комуністична партія. Свій радикалізм вона проявила в насильницькому захопленні України, проголосивши в маси безпрограшне гасло: «земля – селянам, фабрики – робітникам». Так, українці, попрощавшись із проявами незалежності, вступили в новий бездержавний історичний період. З цього часу захист національних інтересів країни ліг на плечі вітчизняних науковців, про результати діяльності яких знав увесь світ. Передусім вартими уваги є незалежні та напівнезалежні наукові організації України. Такими осередками були наукові товариства, створені ще до революції. Підсилює актуальність дослідження особливий погляд на проблему, адже історіографічний аналіз діяльності наукових товариств піднято у контексті фінансового аспекту, що раніше не спостерігалось з-поміж вітчизняних дослідників. Саме тому надзвичайно актуальними є дослідження, присвячені діяльності наукових товариств України в 1917-1930-х рр.

Найперше вартими уваги є праці, присвячені передісторії українських наукових товариств у складі Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН). Л. Депенчуку [2], В. Онопрієнку і Т. Щербань [11], М. Парахіну [12] вдалося висвітлити головні причини та передумови, які підштовхнули до об'єднання дві найбільші на той час наукові організації України – Академію наук (далі – АН) та Українське наукове товариство (далі – УНТ). Головною причиною злиття цих наукових інституцій, на думку дослідників, стали фінансові негаразди, що привели до утворення у березні 1921 р. ВУАН. З цього часу долю наукових організацій визначала ця установа.

Дослідження В. Онопрієнка і Т. Щербань є цінним з огляду висвітлення у ньому фінансового аспекту діяльності наукових товариств. Зокрема, праця містить інформацію про бюджет Термінологічної Комісії за 1919 р., який складав 400.000 крб. (з них 110.000 крб. було асигновано урядом по докладу Наркома освіти О. Шумського, 100.000 крб. – Сільськогосподарським Вченим Комітетом України, 90.000 крб. – 2-м

Відділом Академії на видання III-го тому «Матеріялів», 30.000 крб. – з коштів 2-го Відділу на утримання персоналу, решта – з коштів Орфографічно-термінологічної Комісії Академії Наук та безпосередньо з коштів Термінологічної Комісії Природничої Секції Українського Наукового Товариства, одержаних з інших джерел, зокрема і шляхом продажу видань Комісії) [11, с. 224].

В. Кушлакова [7-10], В. Ткаченко [18-21], аналізуючи діяльність наукових товариств, значне місце відводять фінансовому питанню. Зокрема, В. Кушлакова наводить дані з кошторису Харківського наукового товариства за 1926-1927 рр., де повідомляється про виділення 1600 крб. на діяльність його технічної секції. Кошти розподілялися постатейно згідно статутного положення. Так, на підготовку до наукових засідань витрачали 300 крб.; на з'їзди членів товариства – 400 крб.; на експедиції по вивченню планування селищ у степовій окрузі – 800 крб., на організацію екскурсій на Дніпрельстан – 100 крб. [9, с. 34].

Л. Коваль поряд з іншими важливими відомостями про діяльність Перемишльської філії Товариства українських наукових викладів ім. П. Могили, звертає увагу на його фінансову сторону [5]. Зокрема, як відзначає дослідник, членський внесок Товариства становив 500 сотиків на місяць (упродовж другої половини XIX ст. у діловодстві на території західноукраїнських земель для позначення грошових одиниць та монет використовувались різноманітні терміни. Основна грошово-монетна одиниця гульден, починаючи з 1857 р., дедалі частіше фігурує під назвою флорин, який поділявся на 100 нових крейцерів, які нерідко називали також сотиками або центами – *О.Л.*). Що ж до прибутків товариства, вартими уваги є численні наукові публічні лекції представників товариства. Так, перші лекції були проведені в Народному домі Перемишля професором міської гімназії Ізидором Єлюком. Вартість слухачів із сидіннями складала 20 сотиків, а для осіб, які стояли – 10 сотиків [14, с. 169].

Дослідження В. Прокопчук [13] і В. Савчука [16] є важливими з огляду оцінки фінансового стану наукових осередків. Так, В. Савчук, спираючись на численні наукові джерела, інформує про вплив державних органів на діяльність товариств завдяки фінансовим маніпуляціям. Зокрема, історик зазначає, що, використовуючи різні форми тиску, насамперед, політичне редагування краєзнавчої літератури, фінансування діяльності краєзнавчих організацій, влада настирливо дбала про одержавлення не тільки діяльності краєзнавчих організацій, але й усього спектру громадських об'єднань. Саме ці обставини були вагомою причиною занепаду історико-краєзнавчого руху на початку і його згортання наприкінці 1930-х рр.

Попри аморфність та фінансову скруту товариства мали повне право на власне майбутнє, якби не їх ліквідація на листопадовій сесії ВУАН у 1929 р. Головною причиною такого кроку Академії, як це зазначалось у її звіті, була фінансова неспроможність підтримки наукових установ. Однак, на думку В. Ткаченка, який у дисертаційному дослідженні [21] значне місце приділив науковим осередкам, рішення про ліквідацію товариств обумовлено найперше боротьбою із залишками УНТ, очолюваної М. Грушевським. Процес ліквідації товариств, як відмічає В. Ткаченко [20], не обійшов стороною і краєзнавчі осередки. Так, у 1930 р. слідом за товариствами у складі ВУАН, були ліквідовані і краєзнавчі осередки, на місці яких виникали секції краєзнавства при заводах, колгоспах, вузах, школах. Такі зміни спричинили занепад наукового потенціалу, нагромадженого історико-краєзнавчими організаціями протягом 1920-х рр. і спричинило появу численних «білих плям» в історії України та її брутальну фальсифікацію на догоду тоталітарній системі.

Отже, шляхом історіографічного аналізу літератури про діяльність наукових товариств України у післяреволюційне двадцятиліття вдалося з'ясувати, по-перше, реальний фінансовий стан наукових товариств України у 1917-1930-х рр. Так, група дослідників, серед яких В. Онопрієнко, М. Парахіно, В. Ткаченко, В. Кушлакова, Л. Коваль і В. Прокопчук, у дослідженнях відмітили погіршення фінансового становища наукових осередків у 1920-х рр. Зокрема, на думку вчених, головною причиною фінансової невідєздатності товариств була уніфікація та інкорпорація їх до ВУАН. Адже саме остання,

об'єднавши довкола себе низку наукових установ, суттєво скоротила їхнє фінансування. Простежується також вибірковість субсидіарної допомоги товариствам від Академії, що призвело до зникнення цілого ряду наукових осередків.

По-друге, інша група дослідників (Л. Депенчук, В. Савчук, О. Гомотюк [1], З. Зайцева [3], О. Коваленко [4], В. Кокус [6], М. Парахіна [12], С. Руда [15], С. Сліпущенко [17]) скорочення чисельності наукових товариств розглядають як цілеспрямовану руйнівну політику комуністичної партії. Як наголошують науковці, наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. тоталітарна система радянського суспільства, використовуючи силу політичних репресій і терору проти представників наукової інтелігенції, прийняла рішення ліквідувати всі наукові товариства, що призвело до їх остаточного занепаду. По-третє, піднята нами проблематика в історичній літературі висвітлена не була, що розширює науковий спектр і створює передумови для її подальшого пошуку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.): Монографія / О. Гомотюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 552 с.
2. Депенчук Л. Місцеві наукові товариства при ВУАН / Л. Депенчук // Вісник АН України. – 1991. – Вип. 8. – С. 59-66.
3. Зайцева З. Вернадський і М. Грушевський: долання конфліктогенних зон в організації української науки / З. Зайцева // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – 2013. – Вип. 18. – С. 89-100.
4. Коваленко О. Головні етапи розвитку історичного краєзнавства на Чернігово-Сіверщині / О. Коваленко // Краєзнавство. – 2000. – Вип. 1-2. – С. 39-45.
5. Коваль Л. Перемишльська філія Товариства українських наукових викладів ім. П. Могили в громадсько-політичному житті Галичини (1909-1939 рр.). [Електронний ресурс] / Л. Коваль // – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi>
6. Кокус В. Роль науково-краєзнавчих осередків України у розвитку рекреаційно-туристичної справи в 20-х – 30-х роках XX ст. / В. Кокус // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 519-520. Географія. – С. 16-19.
7. Кушлакова В. Від українського наукового товариства до Харківського наукового товариства / В. Кушлакова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки». – 2011. – Вип. XIX. – С. 129-137.
8. Кушлакова В. Науково-дослідна та організаційна діяльність сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства в 1920-1930-ті роки [Електронний ресурс] / В. Кушлакова. – Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/inb/2013-2/13_kushlakova.pdf
9. Кушлакова В. Техническая секция Харьковского научного общества в 1920-е годы / В. Кушлакова // Урал индустриальный: Бакунинские чтения: индустриальная модернизация Урала в XVIII-XXI вв. Материалы XI Всероссийской научной конференции, Екатеринбург, 26-27 сентября 2013 г.: в 2-х т. – Т. 2: Актуальные проблемы современной науки: взгляды молодых исследователей. – Екатеринбург: УМЦ-УПИ, 2013. – С. 143-148.
10. Кушлакова В. Науково-технічні товариства в Україні у 1920-1930-ті роки: технічна секція Харківського наукового товариства [Електронний ресурс] / В. Кушлакова // Питання історії науки і техніки. – 2012. – № 4. – С. 50-56. – Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/inb/2013-2/13_kushlakova.pdf
11. Онопрієнко В. Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві / В. Онопрієнко, Т. Щербань. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2008. – 352 с.
12. Парахіна М. Внесок наукових товариств при ВУАН у розвиток етнологічних досліджень у 20-ті – на початку 30-х рр. / М. Парахіна // Український історичний журнал. – 2006. – Вип. 6. – С. 32-41.
13. Прокопчук В. Інституціоналізація краєзнавчого руху правобережної України 20-х років XX – початку XXI ст.: етапи, форми, напрями діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора історичних наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Прокопчук. – Чернівці, 2009. – 32 с.
14. Протоколи засідань Товариства Українських Наукових Викладів ім. Петра Могили (1906-1939 рр.) / Упоряд. і тлумач. Богдан Горбовий. – Львів: Тріада плюс, 2012. – 326 с.
15. Руда С. Інституалізація історії науки в Україні (початок XIX – середина XX ст.) / С. Руда // Наука та наукознавство. – 2004. – Вип. 4. – С. 236-241.

16. Савчук В. Краєзнавчий рух України другої половини 1920-х – першої половини 30-х років ХХ ст. у лещатах політики одержавлення / В. Савчук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2011. – Випуск 4: На пошану професора А. О. Копилова. – С. 150-162.

17. Сліпущенко С. Сучасна вітчизняна історіографія про репресії проти інтелігенції в радянській Україні в 20-30-х роках ХХ століття / С. Сліпущенко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки. – 2012. – Вип. 3 (33) – С. 302-307. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdu_2012_3.33_41.pdf

18. Ткаченко В. Внесок громадських об'єднань Чернігівщини в розвиток історико-краєзнавчих досліджень 1920–1930-х років / В. Ткаченко // Краєзнавство. – 2009. – № 1-2. – С. 30-38.

19. Ткаченко В. Доля українського краєзнавства у 20-30-і роки ХХ сторіччя [Електронний ресурс] / В. Ткаченко // Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/pro/17/20.pdf>

20. Ткаченко В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщина у перше повоєнне двадцятиріччя: Навчальний посібник / В. Ткаченко. – К.: Знання, 2007. – 215 с.

21. Ткаченко В. Розвиток української науки в загальносоюзному суспільно-політичному контексті (20-30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01. / В.В. Ткаченко. – К., 2009. – 569 с.

REFERENCES

1. Homotyuk O. Zlet i trahediya ukrajinovnavstva na zlami epokh (90-ti rr. XIX – persha tretyna XX st.): Monohrafiya / O. Homotyuk. – Ternopil: Ekonomichna dumka, 2007. – 552 s.

2. Depenchuk L. Mistsevi naukovі tovarystva pry VUAN / L. Depenchuk // Visnyk AN Ukrayiny. – 1991. – Vyp. 8. – S. 59-66.

3. Zaytseva Z. Vernadskyy i M. Hrushevskyy: dolannya konfliktnohennykh zon v orhanizatsiyi ukrajiniskoyi nauky / Z. Zaytseva // Ukrayina XX st.: kultura, ideolohiya, polityka. – 2013. – Vyp. 18. – S. 89-100.

4. Kovalenko O. Holovni etapy rozvytku istorychnoho krayeznavstva na Chernihovo-Sivershehyni / O. Kovalenko // Krayeznavstvo. – 2000. – Vyp. 1-2. – S. 39-45.

5. Koval L. Peremysl'ska filiya Tovarystva ukrajinyskykh naukovykh vykladiv im. P. Mohyly v hromadsko-politychnomu zhytti Halychyny (1909-1939 rr.). [Elektronnyy resurs] / L. Koval // – Rezhym dostupu: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi>

6. Kokus V. Rol naukovo-krayeznavchykh osередkiv Ukrayiny u rozvytku rekreatsinyo-turystychnoyi spravy v 20-kh – 30-kh rokakh XX st. / V. Kokus // Naukovyy visnyk Chernivetskoho universytetu. – 2012. – Vyp. 519-520. Heohrafiya. – S. 16-19.

7. Kushlakova V. Vid ukrajiniskoho naukovoho tovarystva do Kharkivskoho naukovoho tovarystva / V. Kushlakova // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Istoriya i filosofiya nauky i tekhniki». – 2011. – Vyp. XIX. – S. 129-137.

8. Kushlakova V. Naukovo-doslidna ta orhanizatsiyina diyalnist silskohospodarskoyi sektsiyi Kharkivskoho naukovoho tovarystva v 1920-1930-ti roky [Elektronnyy resurs] / V. Kushlakova. – Rezhym dostupu: http://base.dnsgb.com.ua/inb/2013-2/13_kushlakova.pdf

9. Kushlakova V. Tekhnicheskaya sektsiya Kharkovskogo nauchnogo obshchestva v 1920-e gody / V. Kushlakova // Ural industrialnyy: Bakuninskie chteniya: industrialnaya modernizatsiya Urala v XVIII-XXI vv. Materialy XI Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii, Ekaterinburg, 26-27 sentyabrya 2013 g.: v 2-kh t. – T. 2: Aktualnye problemy sovremennoy nauki: vzglyady molodykh issledovatelye. – Ekaterinburg: UMTs-UPI, 2013. – S. 143-148.

10. Kushlakova V. Naukovo-tekhichni tovarystva v Ukrayini u 1920-1930-ti roky: tekhnichna sektsiya Kharkivskoho naukovoho tovarystva [Elektronnyy resurs] / V. Kushlakova // Pytannya istoriyi nauky i tekhniki. – 2012. – № 4. – S. 50-56. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pint_2012_4_8.pdf

11. Onopriyenko V. Dzherela z istoriyi Ukrayinskoho naukovoho tovarystva v Kyievi / V. Onopriyenko, T. Shcherban. – K.: DP «Inform.-analit. ahentstvo», 2008. – 352 s.

12. Parakhina M. Vnesok naukovykh tovarystv pry VUAN u rozvytok etnolohichnykh doslidzhen u 20-ti – na pochatku 30-kh rr. / M. Parakhina // Ukrayinsky istorychnyy zhurnal. – 2006. – Vyp. 6. – S. 32-41.

13. Prokopchuk V. Instytutsionalizatsiya krayeznavchoho rukhu pravoberezhnoyi Ukrayiny 20-kh rokiv XX – pochatku XXI st.: etapy, formy, napryamy diyalnosti: avtoref. dys. na zdobuttya nauk.

stupenya doktora istorichnykh nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny» / V. Prokopchuk. – Chernivtsi, 2009. – 32 s.

14. Protokoly zasidan Tovarystva Ukrayinskykh Naukovykh Vykladiv im. Petra Mohyly (1906-1939 rr.) / Uporyad. i tumach. Bohdan Horbovyi. – Lviv: Triada plus, 2012. – 326 s.

15. Ruda S. Instytualizatsiya istoriyi nauky v Ukrayini (pochatok XIX – seredyna XX st.) / S. Ruda // Nauka ta naukoznavstvo. – 2004. – Vyp. 4. – S. 236-241.

16. Savchuk V. Krayeznavchyy rukh Ukrayiny druhoyi polovyny 1920-kh – pershoyi polovyny 30-kh rokiv XX st. u leshchatakh polityky oderzhavlennya / V. Savchuk // Visnyk Kamyanets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Istorychni nauky. – 2011. – Vypusk 4: Na poshanu profesora A. Kopylova. – S. 150-162.

17. Slipushchenko S. Suchasna vitchyznyana istoriohrafiya pro represiyi proty intelihentsiyi v radyanskiy Ukrayini v 20-30-kh rokakh XX stolittya / C. Slipushchenko // Naukovyy visnyk Mykolayivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ser.: Istorychni nauky. – 2012. – Vyp. 3 (33) – S. 302-307. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmd_u_2012_3.33_41.pdf

18. Tkachenko V. Vnesok hromadskykh obyednan Chernihivshchyny v rozvytok istoryko-krayeznavchyykh doslidzhen 1920–1930-kh rokiv / V. Tkachenko // Krayeznavstvo. – 2009. – № 1-2. – S. 30-38.

19. Tkachenko V. Dolya ukayinskoho krayeznavstva u 20-30-i roky XX storichchya [Elektronnyy resurs] / V. Tkachenko // Rezhym dostupu: <http://history.org.ua/JournALL/pro/17/20.pdf>

20. Tkachenko V. Istorychne krayeznavstvo: Chernihovo-Sivershchyna u pershe pozhovtneve dvadtsyatyrichchya: Navchalnyy posibnyk / V. Tkachenko. – K.: Znannya, 2007. – 215 s.

21. Tkachenko V. Rozvytok ukayinskoyi nauky v zahalnosoyuznomu suspilno-politychnomu konteksti (20-30-ti rr. XX st.): dys. ... d-ra. ist. nauk: 07.00.01. / V. Tkachenko. – K., 2009. – 569 s.

Лада А. Финансовый аспект деятельности научных обществ Украины при ВУАН в 1917-1930-х гг.: историографический обзор.

В статье автором проанализирована историческая литература о научных обществах Украины при ВУАН в 1917-1930-х гг. и сделана попытка исследовать их финансовый аспект.

Целью статьи является попытка исследования финансового аспекта деятельности отмеченных научных обществ на основании историографического анализа.

В ходе работы были использованы общие принципы научного познания: системности, объективности, историзму. Исследовательский инструментарий включает совокупность общих и специальных методов исследования: методы поиска, систематизации, анализа и обобщения полученных данных, метод историографического анализа и критики историографических источников.

Осуществлена реконструкция деятельности научных обществ в отмеченный период. Установлены причины, которые обусловили упадок научных обществ, где главное место отведено финансовой составляющей.

Поднята нами проблематика в исторической литературе не была в достаточной степени освещена, что расширяет научный спектр исследований и создает предпосылки для последующего научного поиска.

Ключевые слова: научное общество, Академия наук, интеллигенция, революция, финансовый аспект, членский взнос.

Lada O. The financial aspect of activities scientific societies in Ukraine at UAS in 1917-1930: historiographical review.

The article analyzed the historical literature about scientific societies in Ukraine at UAS in 1917-1930 and made an attempt to investigate its financial aspect.

The aim is an attempt to investigate the aspect of mentioned scientific societies' activities based on historiographical analysis.

It used the general principles of scientific knowledge during the investigation: of systematic, of objectivity, of historism. The investigated set of instruments includes the complex of general and special methods of investigation: research methods, systematic methods, method of analyses and generalization the obtained data, method of historiographical analyses and critic of historiographical sources.

Made the reconstruction of scientific centres activities in mentioned period. Determined the reasons, which caused decline of scientific societies, where the main place belongs for financial aspect.

Raised problem was not highlighted to the full in the historical literature till now, that enlarged scientific range and premises its succeeding scientific research.

Keywords: scientific society, The Academy of science, the intellectuals, the revolution, the financial aspect, membership contribution.

Одержано 14.04.2015.